

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Δύο ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφὲς Πάρου

Οἱ σχολιαζόμενες ἐπιγραφὲς εὐρέθησαν κατὰ τὶς ἀνασκαφῆς¹ τοῦ ἱεροῦ τῆς νησίδος τοῦ Δεσποτικοῦ παρὰ τὴν Ἀντίπαρο.

1. Τμήμα ἐνεπιγράφου λίθου. Θραῦσμα ὑπολεύκου μαρμάρου, ἴσως ἀπὸ μεγάλο ἀγγεῖο. (Εἰκ. 1). Βρέθηκε στὶς 4.9.2013 στὴν θέση *Μάντρα* σὲ λιθοσωρό.

Ύψ. (σωζ.) 0,39 μ., πλ. (σωζ.) 0,43 μ., πάχ. 0,06 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,015 (Ο) – 0,053 (Ε) μ.

Τὰ γράμματα εἶναι ἀνάγλυφα. Δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ἄλλην ἀνάγλυφη ἐπιγραφή τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων.²

Σώζονται ὀλίγα δυσδιάκριτα γράμματα³ τριῶν στίχων χαραγμένων βουστροφηδόν, πιθανώτατα μὲ τὸ Πάριο ἀλφάβητο. Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι εἶναι χαραγμένοι ἐντὸς ἀναγλύφων ταινιῶν (ὕψους 0,06 μ.)· σώζεται καὶ μικρὸ ἀποτετριμμένο τμήμα τῆς κατωτέρου ἀναγλύφου ταινίας τοῦ 3ου στίχου. Εἶναι ἄγνωστον ἐὰν ἀκολουθοῦσε καὶ τέταρτος ἢ καὶ ἄλλοι στίχοι.

Ἐπάνω ἀπὸ τὸν 1ο στίχο ἐντὸς ἐλλιπῶς σωζομένου ἀναγλύφου πλαισίου ὕψους 0,152 μ. ἴσως ὑπῆρχε πρόστυπη ἀνάγλυφη ἢ γραπτὴ παράσταση, δυσδιάκριτα ἴχνη τῆς ὁποίας σώζονται σήμερα. Στὰ δεξιὰ τῆς κατὰ τὸν θεατὴ δεξιᾶς καθέτου ἀναγλύφου ταινίας τοῦ πλαισίου ἴσως ὑπῆρχε καὶ ἄλλη πρόστυπη ἀνάγλυφη ἢ γραπτὴ παράσταση, ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ σωζόμενα ἴχνη.

Ὡς πρὸς τὰ γράμματα σημειῶν τὸ κλειστὸ Η, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλες πρώιμες ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφὲς τῆς Πάρου,⁴ τὰ ὑψηλὰ καὶ ραδινὰ Ν καὶ τὸ Μ, καὶ τὸ πολὺ μικρὸ Ο. Τὰ γράμματα εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν.

Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται βάσει τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων· πρβλ.⁵ τὸ θραῦσμα ἐνεπιγράφου ἀνατολίζοντος ἀγγείου ἀπὸ τὴν Δῆλο, *LSAG* Paros 25 (*ID* I 32a), χρονολογούμενο τὸν 7ο αἰ. π.Χ., τὸ

Τὸν διευθυντὴ τῶν ἀνασκαφῶν κ. Γ. Κουράγιο, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐπρότεινε νὰ μελετήσω τὶς ἐπιγραφές, εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτή. Ἐπίσης τοὺς ἐκδότες τοῦ περιοδικοῦ Ἑλένα Ζαββοῦ, Γεωργία Μαλούχου καὶ Γιώργο Παπαδόπουλο, διότι μὲ προφύλαξαν ἀπὸ παραλείψεις καὶ σφάλματα· τὸν τελευταῖο καὶ γιὰ τὴν τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια.

1. Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν βλ. τὴν ἐκτενῆ ἔκθεση τῶν Υ. Kourayos, Kornelia Daifa, Aenne Ohnesorg, Katarina Parajanni, *The Sanctuary of Despotiko in the Cyclades. Excavations 2001-2012*, *AA* 2012 Halb. 2, 93-174.

2. Δὲν μπορῶ νὰ εἰπῶ ὅμως μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ὅτι δὲν ὑπάρχει, διότι δὲν διέτρεξα ὅλη τὴν βιβλιογραφία τῶν ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν. Ἀνάγλυφες ἐπιγραφές, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀπαντοῦν στοὺς ὑστέρους χριστιανικοὺς χρόνους κέ.

3. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς δίδω ἐξ αὐτοψίας. Στὴν διάθεσή μου εἶχα ἀποτύπωμα σὲ ζελατίνα (διαφάνεια), τὴν ὁποία ἔκαμε ἡ Ζώζη Παπαδοπούλου (15.10.2013) καὶ ἀντίγραφο ἀπογράφου τοῦ Γ. Παπαδόπουλου (22.6.2014). Εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ τοὺς δύο.

4. Βλ. Lilian H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece: a study of the origin of the greek alphabet and its development from the eighth to the fifth centuries B.C.*, Oxford 1961 (*LSAG*), 294 καὶ Lilian H. Jeffery, ὅ.π., rev. ed., with a supplement by A.W. Johnston, Oxford, New York 1990 (*LSAG*²), σελ. 467. Ἡ Jeffery, σελ. 294, ἐπισημαίνει ὅτι τὸ γράμμα Η (κλειστὸ ἢ ἀνοικτό) χρησιμοποιεῖται τόσον γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ δασέος καὶ τοῦ ἀρχικοῦ μακροῦ ε, ὅσο καὶ τοῦ προερχομένου ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ μακρὸ α (πρβλ. *LSAG* Paros 26, 30, 39, πίν. 56).

5. Δὲν λησμονῶ τὸ ἐνεπίγραφο ὄστρακο γεωμετρικοῦ ἀγγείου, βλ. Ἄ. Π. Ματθαίου, Τρία ἐνεπίγραφα ὄστρακα Πάρου, *Γραμματεῖον* 4 (2015) 99-102, εἰκ. 1, ἀλλὰ νομίζω ὅτι τὰ ὀλίγα σωζόμενα γράμματα τοῦ χαράγματος εἶναι παλαιότερα τῆς ἐξεταζομένης ἐπιγραφῆς.

τμήμα ἐνεπιγράφου κίονος, *LSAG* Paros 26, πίν. 56 (περὶ τὸ 600-550 π.Χ.), καθὼς καὶ τὸν ἐνεπίγραφο λίθο τοῦ μνημείου τοῦ Γλαύκου τῆς ἀγορᾶς τοῦ Θάσου *LSAG* Thasos 61, πίν. 58 (περὶ τὸ 625-600 π.Χ.)· ἐπίσης τὸ ἐνεπίγραφο θραῦσμα ἀρυβάλλου *LSAG* Naxos 4, πίν. 55 (7ος αἰ. π.Χ.) καὶ τὰ ὀλίγα γραπτὰ γράμματα τῶν θραυσμάτων τοῦ δίνου μὲ τὴν παράσταση «τῶν πολεμιστῶν» ἀπὸ τὸ Δεσποτικό (7ος αἰ. π.Χ.).⁶

7ος αἰ. π.Χ.

φαίεν ἔταιρ[- - - - -] ←
 2 [- - -]ηνιονα[- ε.3(?) -] →
 [- - -]ιμε[- - - - -] ←
 - - - - - (?) - - - - -

Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ πρῶτος στίχος ἦταν καὶ ὁ πρῶτος τῆς ἐπιγραφῆς· μπορεῖ τὸ κείμενο νὰ ἄρχιζε ἀπὸ τὸν κατώτερο στίχο. Πιθανῶς εἶναι ἔμμετρη· τὸ περιεχόμενό της εἶναι δυσδιάγνωστο· ἴσως εἶναι ἀναθηματική.

1 φαίεν· ἡ κεραία, τὴν ὁποία μετέγραψα ὡς ἰῶτα, εἶναι ἐλαφρῶς λοξή καὶ τὸ κατώτερο ἄκρο της ἐφάπτεται πρὸς τὴν λοξή κεραία τοῦ προηγουμένου γράμματος. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἔτινε κάποιος νὰ εἰπῆ ὅτι τὰ μεταγραφόμενα ὡς δύο γράμματα δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ ἓνα, τὸ γράμμα Ν. Τρία στοιχεῖα ἀπομειώνουν τὴν ἐκδοχή αὐτή· τὰ τρία σωζόμενα ἀσφαλῆ Ν ἔχουν τὶς δύο λοξές κεραίες βραχύτατες, τοῦ μεταγεγραμμένου ὡς ὑποστίκτου Α διακρίνεται ἡ μεσαία λοξή κεραία, καὶ τρίτον τὸ ἰῶτα μετὰ τὸ Α στὸ τέλος τοῦ στίχου ἐφάπτεται κατὰ τὸ κατώτερο ἄκρον τοῦ πρὸς τὴν λοξή κεραία τοῦ Α. Ἐπιπλέον ἡ μεταγραφή [- -]φνεν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἐπέβαλλε τὴν συμπλήρωση [- ἔπε- ἢ κατέπε]φνεν, ἀόριστο β' τοῦ ρήματος θείνω (= *κτυπῶ*), ὁ ὁποῖος σημαίνει *φονεύω* (βλ. *LSJ*⁹ s.vv. θείνω, ἔπεφνε, κατέπεφνε). Θεωρῶ ὅτι ἡ σημασία τοῦ ρήματος δὲν συνάδει πρὸς τὸ εἶδος τῶν ἐπιγραφῶν, πού εὐρίσκονται σὲ ἱερό (κυριώτατα ἀναθηματικές, ἢ σχετιζόμενες περὶ τὴν λατρεία) καὶ μάλιστα μετὰ τῶν πρωϊμοτέρων, ὅπως ἡ δημοσιεύομενη.

Ἐὰν τὸ πρῶτο σωζόμενο γράμμα (Φ) εἶναι καὶ τὸ ἀρκτικό τῆς λέξεως,⁷ πρόκειται περὶ τοῦ α' ἐνικοῦ προσώπου (φαίην) ἢ τοῦ γ' πληθυντικοῦ (φαῖεν) τοῦ ρήματος φημί.⁸

ἔταιρ[ω ἢ -ο- -]· τοῦ ὑποστίκτου Τ διακρίνεται ἀχνὸ τμήμα τῆς ὀριζοντίου κεραίας. Εἶναι δυνατὴ ἡ μεταγραφή διαφόρων πτώσεων τῆς λέξεως ἔταιρος. Τὸ δασὺ δὲν δηλώνεται, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφὲς τῆς Πάρου, βλ. π.χ. τὶς *IG* XII 5, 105.2, 107.1,5, 252.2.

2 Δυσχερὴς εἶναι ἡ μεταγραφή τῶν σωζομένων.⁹ Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθῆ ὅτι ἀνήκουν σὲ κύριο ὄνομα, λ.χ. [Αθ]ηνίων (= -ηνίων), [Εἰρ]ηνίων (= -ηνίων) ἢ [Ζ]ηνίων (= -ηνίων).¹⁰ πάντως τὰ

6. Βλ. Kourayos, Daifa, Ohnesorg, Papayanni, The Sanctuary of Despotiko in the Cyclades, *AA* 2012 Halb. 2, σελ.137, εἰκ. 48. Σώζονται ἐν μέρει τρεῖς πολεμιστές, δύο ἐκ τῶν ὁποίων φέρουν τὰ ὀνόματα τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων Μενελάου καὶ Σθενέλου.

7. Ἐὰν ἡ ἐπιγραφή ἄρχιζε ἀπὸ τὰ κάτω (ἀπὸ τὸν κατώτερο στίχο) πρὸς τὰ ἐπάνω, τότε εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ λέξη τοῦ «πρώτου στίχου» θὰ ἄρχιζε ἀπὸ τὸν 2ο στίχο: [- -]φαίεν ἔταιρ[- -].

8. Καὶ στὶς δύο μεταγραφὲς τὸ γράμμα Ε ἀποδίδει τόσο τὸ βραχὺ, ὅσο καὶ τὸ ἀρχικὸ μακρὸ ε.

9. Λόγω τοῦ εἶδους τῆς ἐπιγραφῆς θεωρῶ ὀλίγον πιθανὸν νὰ ἀνήκουν τὰ πέντε πρῶτα γράμματα σὲ τύπο τοῦ ρήματος μηνίω (*ὀργίζομαι*), λ.χ. μετοχὴ ἐνεστώτος, [μ]ηνίων (= [μ]ηνίων).

10. Ἐὰν ὄντως τὸ συμπληρωτέο ὄνομα εἶναι [Αθ]ηνίων, [Εἰρ]ηνίων, ἢ [Ζ]ηνίων, τὸ κλειστὸ Η θὰ ἀπέδιδε τὸ ἀρχικὸ μακρὸ α (βλ. ἀνωτ. τὴν σημείωση 4). Δὲν ἐπρότεινα τὴν συμπλήρωση κυρίου ὀνόματος μὲ βραχὺ ε στὴν προπαραλήγουσα ([- -]ενίων, λ.χ. ([Χσ]ενίων, διότι δὲν ὑπάρχει ἄλλη συλλαβὴ στὸ σωζόμενο κείμενο, ἢ ὁποία νὰ ὑποδεικνύη ὅτι τὸ κλειστὸ Η χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, γὰρ νὰ ἀποδώσῃ τὸ βραχὺ ε, ὅπως συμβαίνει σὲ ἄλλες ἐπιγραφὲς τῶν Κυκλάδων, βλ. τὸν σχετικὸ κατάλογο Ἄ. Π. Ματθαίου, Θεολίστεω μνημα, *HOPOΣ* 2 (1984) 170-173 καὶ *LSAG*², σελ. 467· μέχρι στιγμῆς εἶναι γνωστὴ μία ἐπιγραφή τῆς Πάρου, ἢ ὁποία ἐμφανίζει τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτό, βλ. *IG* XII 5, 2, 1045. Ἐνεπίγραφο χάραγμα τοῦ τέλους τοῦ βου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ.

ονόματα αυτά δεν εμφανίζονται στους αρχαϊκούς χρόνους. Προτείνω ότι τὰ τρία πρώτα γράμματα ανήκουν στην δοτική του ονόματος του Διός: [Ζ]ηνί.¹¹ Για την μορφή της δοτικής του ονόματος της θεότητας, πρβλ. την αναθηματική επιγραφή της Θάσου, *IG XII 8, 356 (LSAG Thasos 63)*, περ. 525-500 π.Χ.: Ζηνώς και Σεμέλης και Ἀλκμήνης τανυπέπλω, κλπ.

Τὰ τρία ακόλουθοῦντα ΟΝΑ[- -] ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ κύριο ὄνομα καὶ νὰ συμπληρωθοῦν ὡς Ὀνά[σιμωσ] (= ὼνά[σιμος]) ἢ Ὀνα[σίον] (= ὼνα[σίων]).¹² Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ὀνόματα προερχόμενα ἀπὸ τὴν ρίζα ονη- τοῦ ρήματος ὀνίνημι ὑπὸ τὴν μορφή αὐτὴ (μὲ ὠμέγα ἀντὶ ὄμικρον στὴν πρώτη συλλαβή) μαρτυροῦνται στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, τὸ πρῶτο στὴν Κρήτη, βλ. Fraser – Matthews, *LGPN I*, 488, s.v., καὶ τὸ δεῦτερο στὸν Ἰωρῶπό, βλ. *SEG 38, 391* (3ος αἰ. π.Χ.).

Ἡ μεταγραφή ΟΝ (= ὼν), ἄ[- -], –τὸ δασύ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ δηλώνεται–, δὲν ἀποκλείεται. Κλίνω ὡστόσο πρὸς τὴν ἐξῆς μεταγραφή καὶ συμπλήρωση τῶν τριῶν γραμμάτων: ὄνα[χς - -] (= ὄνα[ξ] = ὄ ἄνα[ξ]). Για τὴν προσφώνηση τοῦ Διὸς πρβλ. Ὁμ. *Ἰλ. Π 233*: Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε Πελασγικὴ τηλόθι ναίων· Αἰσχ. *Πέρσαι 761-762*: τόδ' ἄστυ Σούσων ἐξεκείνωσ' ἐμπεσόν | ἐξ οὔτε τιμὴν Ζεὺς ἄναξ τήνδ' ὠπασεν... *Ἰκέτ. 1062-3*: Ζεὺς ἄναξ ἀποστεροίη γάμον δυσάνορα... Για τὴν ἀπόδοση τῆς κατὰ κλητικὴν προσφωνήσεως σὲ προηγούμενη δοτικὴ πρβλ. *Εὐρ. Ἰππόλ. 834-5*: οὐ σοὶ τάδ', ὄναξ,¹³ ἦλθε δὴ μόνωι κακά, | πολλῶν μετ' ἄλλων δ' ὤλεσας κεδνὸν λέχος.

Ἐὰν ἡ προτεινόμενη μεταγραφή εὐσταθῆ, ἡ ἐπιγραφή ὑποδεικνύει τὴν πρωϊμώτατη λατρεία τοῦ Διὸς στὸ Δεσποτικό. Τὴν ὑπαρξὴ λατρείας τοῦ θεοῦ ἔχει ὑποστηρίξει ἤδη ἡ Ζώζη Παπαδοπούλου στηριζόμενη κυρίως, ἀλλὰ ὄχι μόνον, στὸν παιᾶνα τοῦ Πινδάρου (fr. 140a, ed. H. Maehler).¹⁴ Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὸ ἱερὸ τῆς νησίδος εἶναι πιθανὸν νὰ φέρῃ στὸ φῶς καὶ ἄλλο τμῆμα τοῦ ἀγγείου ἢ ἄλλο λίθινο ἀγγεῖο τῆς αὐτῆς μορφῆς, καὶ ἴσως καὶ περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν λατρεία τοῦ Διὸς.

2. Ἐνεπίγραφο ὄστρακο ἀγγείου. Τὸ σχολιαζόμενο ὄστρακο μεγάλου ἀνοικτοῦ ἀγγείου (εἰκ. 2), ἴσως δίνου, βρέθηκε στὸ ἱερὸ στὶς 14.6.2007 στὸ κτίριο Η, δωμάτιο Η5 (ἀρ. καταγραφῆς ΑΚ 4958-4959). Περὶ τοῦ εἶδους τοῦ ἀγγείου, τῆς διακοσμῆσεως καὶ τῆς χρονολογήσεώς του βλ. τὸ σημεῖωμα τῆς Εὐᾶς Σημαντώνη-Μπουρνιᾶ πὸ ἀκολουθεῖ.¹⁵

Μνεῖα: Y. Kourayos, Kornelia Daifa, Aenne Ohnesorg, Katarina Papajanni, *The Sanctuary of Despotiko in the Cyclades*, *AA 2012 Halb. 2*, σελ.162, εἰκ. 78.

Τέλη 7ου ἢ ἀρχῆς 6ου αἰ. π.Χ.

[- -]ιστέον εἰμ[ί -?].

Πρὸ τοῦ Α σώζεται μεγάλο τμῆμα καθέτου κεραίας, πιθανώτατα ἐνὸς Ι (ἰῶτα).¹⁶

π.Χ. ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Δεσποτικοῦ μπορεῖ ἐπίσης νὰ μαρτυρῆ τὴν χρῆση αὐτῆ, βλ. Ἄ. Π. Ματθαίου, *Τρία ἐνεπίγραφα ὄστρακα Πάρου*, *Γραμματεῖον* 4 (2015) 102-103 καὶ τὴν σημ. 19.

11. Ἐσημείωσα ἤδη (βλ. ἀνωτ. σημ. 4) ὅτι τὸ γράμμα Η (κλειστὸ ἢ ἀνοικτὸ) χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἀρχικοῦ μακροῦ α, πρβλ. *LSAG Paros 26*: γἜς (= γῆς), 30: Ηκηβω[λοι] (= Ηεκηβόλωι), 39: κώρηι (= κόρηι).

12. Ἡ κατ' ὀνομαστικὴν συμπλήρωση τῶν ὀνομάτων ἐγινε χάριν παραδείγματος.

13. Στὸ χωρίον ἄναξ προσφωνεῖται ὁ Θησεύς.

14. Βλ. Ζώζη Δ. Παπαδοπούλου, *Παριακά, ΗΟΡΟΣ 22-25* (2010-13) 403-418, εἰδ. σελ. 409-411 καὶ 413.

15. Τὴν παλαιὰ φίλη Εὐᾶ Σημαντώνη-Μπουρνιᾶ, ὁμοτ. καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εὐχαριστῶ ἀπὸ καρδιάς γιὰ τὴν πρόθυμη συμβουλὴ καὶ τὴν συμβολὴ τῆς.

16. Εἶναι ὀλίγον πιθανὸν νὰ ἀνήκῃ ἡ κεραία στὸ γράμμα Ν, πρβλ. τὸ σωζόμενο.

Ἡ ἐπιγραφή ἔχει χαραχθῆ πρὸ τῆς ὀπτήσεως τοῦ ἀγγείου. Εἶναι χαραγμένη στὸ Πάριο ἀλφάβητο, ὥστε τὰ σωζόμενα πρὸ τοῦ ρήματος ἀνήκουν σὲ κατάληξη κυρίου ὀνόματος κατὰ γενικὴν πληθυντικῶν: [- -]ιαστέων.¹⁷

[- -]ιαστέων· ἢ κατάληξη θὰ ἀνήκε μᾶλλον σὲ ὄνομα λατρευτικοῦ συλλόγου.¹⁸ Συμπληρώνω [νεωμεν]ιαστέων = [νεομην]ιαστέων.¹⁹ Ἐπειδὴ ἡ προτεινόμενη συμπλήρωση εἶναι μόνον πιθανή,²⁰ δὲν τὴν ἐνέταξα στὸ κείμενο. Δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ ἄλλον σύλλογο.

Νουμηνιαστής, βλ. LSJ⁹ s.v. εἶναι ὁ ἐορτάζων τὴν νουμηνίαν, τὴν νέα σελήνη (*one who celebrates the new moon*), πρβλ. Λυσίου ἀποσπ. (ed. Carey) orat. 85, fr. 185: οὐ μετὰ τούτου ποτὲ Ἄπολλοφάνης καὶ Μυσταλίδης καὶ Λυσίθεος συνεισιτιῶντο, μίαν ἡμέραν ταξάμενοι τῶν ἀποφράδων, ἀντὶ δὲ νουμηνιαστῶν κακοδαίμονιστὰς σφίσιν αὐτοῖς τοῦνομα θέμενοι, πρέπον ταῖς αὐτῶν τύχαις· ἐπίσης IG XII 9, 1151 (3ος αἰ. π.Χ.): Δημοσθένης | Λύσιος χρηστός· | τὴν στήλην ἔστησαν | Νουμηνιασταί.

Σημαντικὴ μαρτυρία περὶ τῆς ὑπάρξεως λατρευτικοῦ συλλόγου τῆς νουμηνίας στὸν Ἑλληνικὸ κόσμο ἤδη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἶναι ὀλίγα ἐνεπίγραφα ὄστρακα ἀπὸ τὴν Ὀλβία τοῦ ὑστεροῦ 6ου αἰ. π.Χ. Σὲ ἓνα ἐξ αὐτῶν τὸ ὄνομα εἶναι σὲ πτώση ὀνομαστικῆ, [Νεο]μηνιασταί, στὰ ὑπόλοιπα σὲ γενικῆ, Νεομηνιαστέων, βλ. Dubois, *IGOlbia* 96 a-d.²¹ Στὴν Ὀλβία ὁ σύλλογος συνδέεται μὲ τὴν λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀπὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου²² εἶναι γνωστὸ ἐπίσης ὅτι στὴν Λακωνία ἐορτάζετο ὁ Ἀπόλλων κάθε πρώτη καὶ ἐβδόμη τοῦ μηνός (6, 57.2): Νεομηνίας δὲ ἀνὰ πάσας καὶ ἐβδόμας ἰσταμένου τοῦ μηνός δίδοσθαι ἐκ τοῦ δημοσίου ἰρήιον τέλειον ἑκατέρω ἐς Ἀπόλλωνος καὶ μέδιμνον ἀλφίτων καὶ οἴνου τετάρτην Λακωνικὴν... Ἀπὸ τὸν Ἡροδότειο βίον τοῦ Ὀμήρου (462-482) γνωρίζομε ὅτι καὶ στὴν Σάμο ἐόρταζαν τὸν Ἀπόλλωνα τὶς νουμηνίες.

Σχόλιο εἰς Ὀμ. Ὀδ. ν 156 στηριζόμενο στὸν Φιλόχορο (*FGrH* 328, F 88b) μαρτυρεῖ ὅτι ἡ νεομηνία ἦταν ἀφιερωμένη στὴν λατρεία ὄλων τῶν θεῶν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἰδιαίτερως.

Τὴν νεομηνίαν πάντων τῶν θεῶν νομίζουσιν εἶναι. ταύτην γὰρ οἱ πρόγονοι τοῖς θεοῖς ἀνέθεσαν διὰ τὸ πρώτην αὐτὴν εἶναι τοῦ μηνός, πάσας τε τὰς ἀρχὰς προσῆψαν αὐτοῖς, ὀρθῶς ποιοῦντες· τοὺς γὰρ ἀπάντων ἄρχοντας τοῖς ὁμοίοις χρή γεραίρειν. καὶ

17. Τὰ γράμματα ΑΣΤΕΟΝ μποροῦν νὰ μεταγραφοῦν ὡς γεν. πληθ., (ἄστεων), τῆς λ. ἄστου, ἢ, -ὀλιγώτερο πιθανὸν λόγῳ τῆς ἀποδόσεως τῆς διφθόγγου-, τοῦ ἐπιθέτου ἄστεϊος· βλ. τὰ χαράγματα τῆς Θάσου, τοῦ 4ου ὄμιου αἰ. π.Χ., Y. Garlan – O. Masson, *Les acclamations pédestres de Kalami (Thasos)*, *BCH* 106 (1982) [SEG 32, 847] 10, ἀρ. 44: Ἀήτης | εὐχαρισ, | ἀστέος καὶ σελ. 7, ἀρ. 16: Ἀήτης ἄστεοπρόσωπος (βλ. καὶ τὰ σχόλια γιὰ τὰ δύο ἐπιθετα στὴν σελ. 18). Ἀλλὰ ἡ πρώτη μεταγραφή προϋποθέτει περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἄσστη στὴν Πάρο· ἡ δεύτερη, ὅτι τὸ ἀγγεῖο ἀνήκε, ἐχρησιμοποιεῖτο ἢ ἀνετέθη ἀπὸ (τοὺς) ἄστεϊους, τοὺς ἐν πόλει τεθραμμένους (βλ. LSJ⁹ s.v. ἄστεϊος· γιὰ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια, τὸν κάτοικο τοῦ ἄστεως, χρησιμοποιεῖται ἢ λ. ἀστικός, βλ. ἐνθ. ἀνωτ.), διακρινομένους ἔτσι ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους Παρίους, τοὺς ἀγροίκοις. Τέλος, δυνατὴ εἶναι καὶ ἡ μεταγραφή [- -]ιας τεῶν, γεν. πληθ. τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας τεός (= σός), ἀλλὰ θὰ συνεπάγετο ὅτι τὰ σωζόμενα ἀνήκουν σὲ ἕμμετρο κείμενο.

18. Δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ὄνομα γένους μὲ τὴν κατάληξη αὐτή. Πάντως ἀναθέσεις γενῶν δὲν εἶναι ἀγνωστες στοὺς ἀρχαίους χρόνους, πρβλ. *LSAG* Corinth 13, σελ. 119, 127-128, 131, πίν. 19: Φυπελίδα ἀνέθεν ἐξ Ἐρακλείας. Ἀβέβαιον εἶναι ἐὰν οἱ Ὑακίνθιοι μαρτυροῦμενοι σὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῆς Λακωνίας εἶναι γένος ἢ σύλλογος, ὅπως ἀβέβαιη εἶναι καὶ ἡ ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς, βλ. Helen Waterhouse - R. Hope Simpson, *Prehistoric Laconia: Part II*, *BSA* 56 (1961) 175: *ἡυακίνθιο ἀνέθεν <Ἀθά>να τᾶι ἀ<γ>ροίκο<ι>*· Maria Letizia Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica*, ἀρ. 886 καὶ τὴν σελ. 154· *LSAG*² Laconia 51a, σελ. 447.

19. Μπορεῖ νὰ συμπληρωθῇ καὶ [νωμεν]ιαστέων = [νουμην]ιαστέων.

20. Οἱ Ἀπολλωνιασταί, οἱ Ἀρτεμισιασταί, οἱ Διονυσιασταί καὶ ἄλλοι παρόμοιοι σύλλογοι ἐμφανίζονται κυριώτατα στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους· παλαιότεροι (τοῦ 4ου αἰ.) εἶναι οἱ Διπολιασταί (Ἄττικῆ), οἱ Θεοξενιασταί (Τήνος), οἱ Ἀγυιάται (Θεσσ. Φάρσαλος)· τοῦ 3ου οἱ Διασταί (Τέως), καὶ εἴ τινας ἄλλοι.

21. L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève 1996, 96.

22. Τόσον τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου, ὅσον καὶ τὸ σχολ. εἰς Ὀμ. Ὀδ. ν 156 ὀφείλω στὸν Dubois, ἐνθ. ἀνωτ. (σημ. 21), σελ. 157.

τῶν σίτων τὰς ἀπαρχὰς πᾶσι τοῖς θεοῖς ἀπονέμομεν. τοῦ δ' Ἀπόλλωνος ταύτην εἶναι νομίζειν τὴν ἡμέραν εἰκότως τὸ πρῶτον φῶς τῶι αἰτιωτάτῳ τοῦ πυρός, ἐκάλουν τε αὐτὸν καὶ Νεομήνιον. ἡ ἱστορία παρὰ Φιλοχόρῳ.

Ἐπίσης σχόλ. εἰς Πινδάρου *Νεμεόνικον* III 2 (ed. A. B. Drachmann): ἱερομηνία Νεμεάδι: τουτέστι τῇ τῶν ἐπινίκων εὐωχίᾳ. ἱερομηνίαν δὲ λέγουσι κατὰ σύντημσιν τὴν ἱερονουμηνίαν· αἱ γὰρ τῶν μηνῶν ἀρχαὶ ἱεραὶ εἰσι τοῦ Ἀπόλλωνος, καθὸ ὁ αὐτὸς δοκεῖ εἶναι τῷ ἡλίῳ· καὶ σχόλ. εἰς Ἀριστ. *Πλοῦτον* 1126 b (ed. M. Chantry): οἴμοι π्लाκοῦντος: ἕξω τῶν ἑορτῶν ἱεραὶ τινες τοῦ μηνός ἡμέραι νομίζονται Ἀθήνησι θεοῖς τισιν, οἷον νουμηνία καὶ ἐβδόμη Ἀπόλλωνι καὶ τετράς Ἑρμῆι, καὶ ὀγδὴ Θησεῖ.

Ἐπιγραφή τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν Ποντίας στὴν Διονυσόπολιν (Βουλγαρία)²³ τεκμηριώνει τὴν ὑπαρξὴ συλλόγου λατρευτῶν τῆς νουμηνίας καὶ στοὺς ὑστέρους χρόνους, βλ. *SEG* 63, 523.

Δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἱεροῦ τοῦ Δεσποτικοῦ ἀνήκη στὸ παλαιότερο εἶδος ἐπιγραφῶν, ἐκείνων δηλαδή ποὺ δηλώνουν τὸν κτήτορα ἢ χρήστη τοῦ ἄγγείου, ἢ εἶναι ἀναθηματικῆ.

Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ εἶναι πλήρης, [- -]ιστέον εἰμ[ί], ἢ νὰ ἀκολουθοῦσε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἄγγείου.²⁴

Ἐὰν πρόκειται περὶ ἀναθέσεως, εἶναι πιθανὸν ὅτι πρὸ καὶ μετὰ τὸ ρῆμα ὑπῆρχε ἐπιγεγραμμένο καὶ ἄλλο, σύντομο πάντως κείμενο. Ὁ σύλλογος θὰ ἀνέθεσε τὸ μεγάλο ἄγγεῖο σὲ λατρευομένη θεότητα τοῦ ἱεροῦ. Γιὰ τὴν ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτου ὡς κτήτορος τοῦ ἀνατεθέντος ἀντικειμένου πρβλ. *IG* IV 328: [Φ]υλάμου ε[ίμι· ἀνέθεκ]ε Ποτειδᾶν<ι> φάνακτι· ἐπίσης *BCH* 91 (1967) 491-493 (*IG* XII 6, 562): Διονυσέρμο ἐμὶ τῶντήνορος.²⁵

Ἀνεξαρτήτως τοῦ εἴδους τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἄγγείου, ἐὰν ἡ προτεινόμενη συμπλήρωση [Νεωμεν]ιστέον εὐσταθῆ, θεωρῶ πιθανώτερο²⁶ ὅτι τὰ κατὰ τὴν νουμηνίαν συνεδέοντο μὲ τὸν Ἀπόλλωνα,²⁷ τὴν κύρια θεότητα τοῦ ἱεροῦ, ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ πάμπολλα ἐνεπίγραφα ὄστρακα μὲ τὸ ὄνομά του, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς στὸ Δεσποτικό.²⁸

23. Βλ. A. Avram, *Bull. Épigra.* 2011, 448.

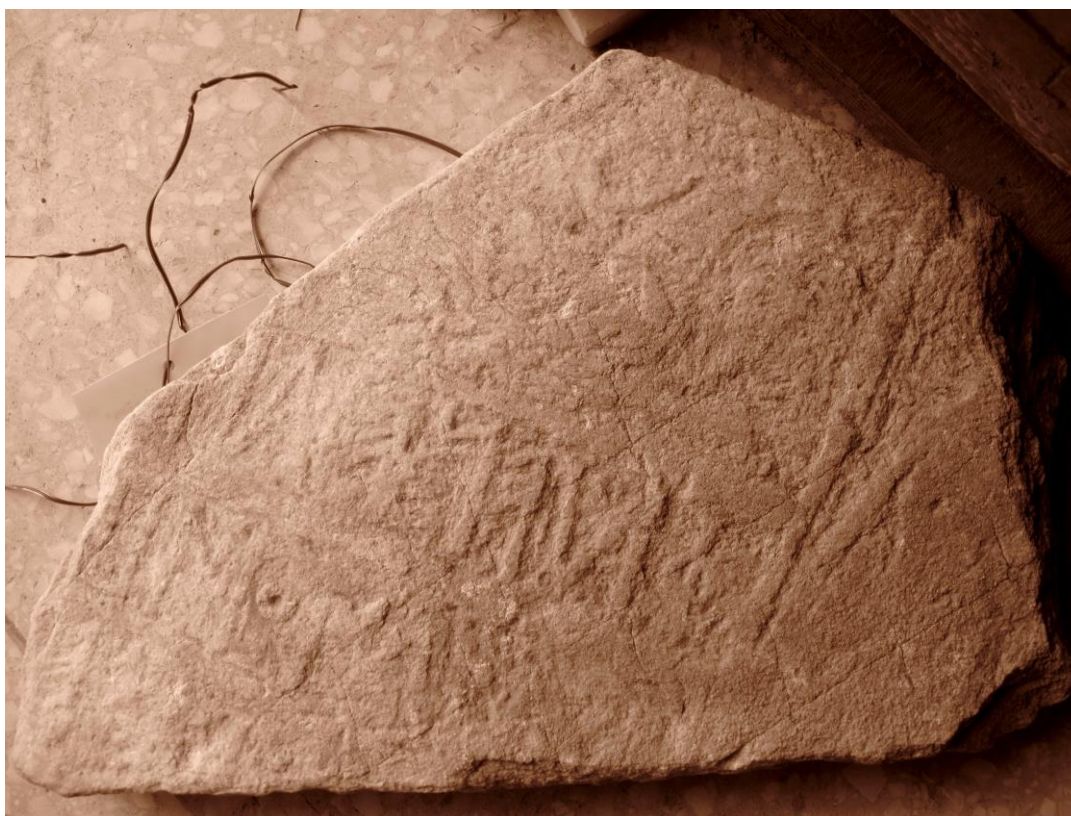
24. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν ἐκτενέστερη ἡ ἐπιγραφή, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ἀλλὰ τὰ βασικὰ στοιχεῖα εἶναι τὸ κατὰ γενικὴν ὄνομα τοῦ κτήτορος ἢ χρήστου τοῦ ἄγγείου καὶ τὸ ρῆμα (ὄχι πάντοτε) καὶ κατόπιν τὸ ὄνομα τοῦ ἄγγείου (ὄχι ἀπαραίτητο).

25. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ ἀγάλμα κούρου ἀγνώστου προελεύσεως, τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Λούβρου. Τὴν δημοσίευσε ὁ L. Robert, *Une nouvelle statue archaïque au Louvre, Rev. Arch.* 1966, 195-222. Ἡ ὀρθὴ μεταγραφή καὶ ἐρμηνεία τῆς τελευταίας λέξεως (πρόκειται περὶ κράσεως, τοῦ Ἀντήνορος) ὀφείλεται στὸν G. Daux, στὸ ἄρθρο τοῦ ὁποίου καὶ παρέπεμψα. Τὸν ἀναθηματικὸν χαρακτήρα τῆς ἐπιγραφῆς τονίζει ἡ Maria Letizia Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica*, Roma 1976, 120, καὶ τὴν καταλέγει ὑπὸ τὸν ἀρ. 418.

26. Λέγω πιθανώτερον, διότι μπορεῖ νὰ ἀφοροῦσε στὴν λατρεία ἄλλου θεοῦ (συλ)λατρευομένου ἐπίσης στὸ ἱερό.

27. Στὴν Ἀττικὴ ὑπῆρχε καὶ λατρευτικὸς σύλλογος τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ Ἑβδομαῖσταί, οἱ ὁποῖοι ἐόρταζαν τὸν θεὸ κάθε ἐβδόμη τοῦ μηνός, λόγῳ τῆς γεννήσεώς του τὴν 7ῃ Θαργηλιῶνος. Ἡ φίλη Ζώζη Παπαδοπούλου, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ θερμῶς, μοῦ ὑπέδειξε τὴν ἐπιγραφή Ἑβδομαῖσταί οἱ ἐπὶ [- -], βλ. *SEG* 32, 244, χαραγμένη σὲ ἑλλίπες ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, στὸ ὁποῖο παριστάνεται στὰ ἀριστερὰ ὁ Ἀπόλλων Πύθιος καθήμενος στὸν ὀμφαλὸ ἐμπρὸς ἀπὸ βωμό, πίσω ἀπὸ τὸν ὁποῖο προβάλλει μικρὸς ὑπηρέτης καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὸν τὸ δεξιὸ χεῖρ μεγαλύτερης μορφῆς. Τὸ ἀνάγλυφο, ἀγνώστου προελεύσεως, ἀπέπτη κάποτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ βρίσκεται στὸ Detroit Institute of Arts στὴν Ἀμερικὴ. Ὁ Emm. Voutiras, *A Dedication of the Hebdomaistai to the Pythian Apollo, AJA* 86 (1982) 229-233, μετὰ τεκμηρίων τὸ ἀπέδωσε στὸ Πύθιον τοῦ Ἰκαρίου τῆς Ἀττικῆς καὶ ὑπεστήριξε ὅτι οἱ Ἑβδομαῖσταί ἦσαν λατρευτικὸς σύλλογος, τὰ μέλη τοῦ ὁποίου ἐπιλέγοντο κατ' ἔτος διὰ κλήρου καὶ ἐθυσίαζαν τὴν ἐβδόμη καθενὸς μηνὸς στὸν Ἀπόλλωνα.

28. Βλ. Kourayos, Daifa, Ohnesorg, Papayanni, *The Sanctuary of Despotiko in the Cyclades, AA* 2012 Halb. 2, σελ. 126, εἰκ. 39.

Εικ. 1. Τὸ τμήμα ἐνεπιγράφου λίθου

Εικ. 2. Τὸ ἐνεπίγραφο ὄστρακο ἀγγείου